

Якуб Колас ці Алесь Гурло?: Да пытання пра
адрасата верша «Паэту» Віктара Казлоўскага

У творчай спадчыне таленавітага паэта «маладнякоўскага» пакалення Віктара Казлоўскага (1905—1975) ёсць верш «Паэту», які ўвайшоў у яго кнігу «Слова аб юнай краіне» (1932):

Кружылі дні
Стамлёныя над краем.
Жалобаю
Атульваўся прасьцяг.
Прыйшоў поэт
З акрыленаю марай
Ствараць красу
Адвечную жыцця.

Былі вятры,
Студзёныя завеі,
І чорны змрок
Туляўся ля вакон.
Тваю душу
Труцілі ліхадзеі,
Што ня была
Яна для іх званком.

Хадзілі людзі
Ў чорных сутарэньнях.
І з імі ты
Прайшоў цярністы шлях.
Змагаўся ты.
І творчым захапленнем
Твая палала
Бурная душа.

Ішоў змагацца
З ворагам заклётым,
Сваё жыццё
За волю аддаваў...

*І толькі мора
Ўзьюшанае з гвалтам
Сьпявала песьні
Роспачы й адваг.*

*І гневам хваль
Сярдзітае стыхіі
Ты напаіў
Паўстанцкую душу,
Калі навалай
Ворагі ліхія
Ішлі зрываць
Зор вольную красу.*

*І песьні ты
Затоена-балюча
Ў сваіх грудзёх
Затомленых насіў...
Насталі дні...
І ў песьнях рэволюцыі
Ты аднавіў
Уздымы творчых сіл.*

*І веру я,
Што ў дальніх падарожжах,
У поступках
Да новых перамог,
За новую,
За сьветлую прыгожасьць
Ты аддасі
Энэргіі творчай моц [1, с. 24–26].*

Над апублікаваным тэкстам верша няма прысьвячэння, аднак няцяжка заўважыць, што вобраз адрасата тут не абагульнены, а надзелены пэўнымі індывідуальнымі рысамі. Шэраг мастацкіх дэталёў сведчыць пра тое, што верш быў прысвечаны не нейкаму абстрактнаму творцу, а канкрэтнай асобе. А калі ўлічыць, што адрасат, як і аўтар, – паэт, то верш з вялікай імавернасцю можа ўтрымліваць інтэртэкстуальныя адсылкі да ягоных твораў.

Аўтар першай навуковай працы пра Віктара Казлоўскага – заўчасна памерлы літаратуразнавец Іван Баркоўскі (1970–1998). Ён першы і закрануў тэму адрасата верша «Паэту», адназначна сцвярджаючы, што твор прысвечаны Якубу Коласу. Дакладных спасылак на крыніцу, якая дала яму падставу так меркаваць, даследчык, на жаль, не пакінуў, закцэнтаваўшы толькі ўвагу на вызначальнай ролі Якуба Коласа ў лёсе В. Казлоўскага: «Да Кастрычніцкай рэвалюцыі скончыў тры класы царкоўна-прыходскай школы. Савецкая ўлада адчыніла дзверы маладому хлопцу ў шырокі свет. У пачатку 20-х гадоў яго, сельскага актывіста, пасылаюць з в. Мрочкі вучыцца ў Слуцкі рабфак. Затым па прапанове земляка паэта В. Шашэўскага паступае вучыцца ў Беларускі педагагічны тэхнікум. У тэхнікуме яму пашчаслівіла быць вучнем народнага паэта БССР Якуба Коласа. Педагогамі яго былі таксама паэт Міхайла Грамыка, мастак Уладзімір Кудрэвіч, матэматык Алесь Круталевіч.

Крыху пазней адзін з вершаў пад назвай «Паэту» Казлоўскі прысвеціць Якубу Коласу» [2, с. 4–5].

Наколькі ж слушным было меркаванне маладога даследчыка?

Іван Баркоўскі меў рацыю, вызначыўшы, што верш відавочна звернуты да чалавека старэйшага і з большым жыццёвым вопытам, чым у аўтара. Калі дастасаваць змест верша да асобы Якуба Коласа, яго біяграфіі, то радкі «*Хадзілі людзі // ў чорных сутарэннях*» яшчэ можна ўспрымаць як намёк на турэмнае зняволенне паэта ў 1908 г., а «*Ішоў змагацца // з ворагам заклётым*» – на яго ўдзел у Першай сусветнай вайне ў 1915–1917 гг.

Для адрасата вялікае значэнне мелі рэвалюцыйныя падзеі, да якіх ён, у адрозненне ад народжанага ў 1905 г. аўтара, мяркуючы па вершы, меў непасрэднае дачыненне. Можна, вядома ж, прыгадаць удзел Якуба Коласа ў нелегальных настаўніцкіх з'ездах, але ў 4-5-й строфах вобраз адрасата, набываючы новыя індывідуальныя рысы, з асобай Якуба Коласа пачынае разыходзіцца. Як бачым, чымсьці лёсавызначальным для асобы адрасата тут выступае «*мора, сярдзітая стыхія*» (ці ў прамым, ці ў пераносным, сімвалічным значэнні). На думку І. Баркоўскага, у вершы ўтрымліваюцца намёкі на «цяжкія і

ў той жа час вельмі адказны шлях паэта перад народамі» [2, с. 5]. Але чаму тады В. Казлоўскі вырашаў паказаць гэта, звярнуўшыся менавіта да вобраза мора?

Наколькі гэты вобраз важны для Якуба Коласа і арганічны для вобразнай сістэмы яго вершаў? Наколькі вобраз адрасата, які вынікае з верша В. Казлоўскага, адпавядае калі не біяграфіі самога Якуба Коласа, дык прынамсі вобразу яго лірычнага героя?

Варта прааналізаваць кантэкст ужывання лексемы «*мора*» ў паэзіі народнага песняра – прынамсі да 1932 г., калі быў апублікаваны верш «Паэту». У абсяг аналізу для паўнаты агульнай карціны ўключым і раннія рускамоўныя вершы, хоць у 1920-я гг. яны не былі вядомыя літаратурнай грамадскасці, у тым ліку і В. Казлоўскаму.

Так, у некалькіх вершах лексема «*мора*» выступае метафарычным сінонімам да поля, лугу або лесу: «*Люблю я прыволле // Шырокіх палёў, // Зялёнае мора // Ржаных каласоў*» («На полі вясною», 1908) [3, т. 1, с. 76–77]; «*Я люблю твой прастор, // Гмах шырокі балот, // Дзе бубняць бугаі, // Дзе красуе чарот // І дзе травы, як мора, ляглі*» («Палессе», 1916) [3, т. 1, с. 354]; «*Нивы золотыя // Морем развернулисьь*» («Нива», 1902) [3, т. 1, с. 418]; «*Куток прыгожы і вясёлы: // Як мора – лес, як неба – доли, // Яе красёнцы, чаўначкі // У моры лесу мільгатнулі, // Аўсоў палоскі, лавы жыта, // Што морам золата разліта, // А жнейкі жнуць. У моры збожжа // Мільгае постаць іх прыгожа*» («Новая зямля») [3, т. 6, с. 103, 119, 134, 217]; «*Ці не вам чэсць-хвалу даюць горы // І бясконцыя моры // Даляў сонна-імглістых?*» («Сымон-музыка») [3, т. 6, с. 347]. Метафарычныя параўнанні тут заснаваны на агульных прыкметах – шырыні абсягу, а таксама здольнасці хвалявацца ад ветру.

З морам ці нават акіянам у Якуба Коласа можа параўноўвацца таксама неба: «*Я вижу, точно волны в море, // В небе стаи облаков*» («Призыв», 1902) [3, т. 1, с. 404]; «*И расстелется в лазури / Вновь безбрежный океан*» («Смолкнет свист и пенье бури...», 1902) [3, т. 1, с. 411]; «*Шнур знікае, тоне ў багне // Мора сіняга нябёс*» («Сымон-музыка») [3, т. 6, с. 290]. Морам паэт называе і багацце навакольных гукаў: «*Між мора гэтых зыкаў дзіўных //*

Нясецца ў хвалях пераліўных // Здалёку песня салаўіна...» («Новая зямля») [3, т. 6, с. 166].

У іншых паэтычных творах людзі параўноўваюцца з марскімі хвалямі: «Шчаслівыя людзі – як хвалі, што ў моры: // Іх вецер узніме – бягуць, // І тое, прад чым пакланяліся ўчора, / Пры ветры другім аплююць» («Вясною», 1912) [3, т. 1, с. 290]; «Ідзе народ, як хвалі мора, // Як хмары ў небе на прасторы, // Адны другім усе чужыя» («Новая зямля») [3, т. 6, с. 249]; альбо з чоўнамі ў моры: «Ды што нам у тым прасторы? // Што нам шыр без берагоў, // Калі мы – чайночкі ў моры // Без вясёл, без жагялёў?» («Сымон-музыка») [3, т. 6, с. 329–330].

Мора сімвалізуе бурлівае і зменлівае жыццё ўвогуле: «И на жизненное море // Хоть луч света мы прольем» («Утешение», 1902) [3, т. 1, с. 414]. Цікавай выглядае наступная мастацкая гіпербала: «Многа вынес народ гора, // Многа горкіх слёз праліў, // Каб сабраць іх, было б мора, // Ёсін паноў бы патапіў» («Даўнейшае», 1905) [3, т. 1, с. 455].

У публіцыстычных вершах Якуба Коласа 1920-х гг. лексема «мора» сустракаецца і ў складзе вядомага дэвіза польскіх магнатаў і шляхты («Polska od morza do morza»), якія прагнулі аднавіць старыя дзяржаўныя межы ад Балтыйскага да Чорнага мора: «Няхай «ад мора і да мора» // Жыве ў закручаных мазгах, – // Браты! Мінецца ліха-гора, // І панскі шал затхнецца скоро, // Бо стукне молат па панах» («Братам Заходняй Беларусі», 1927) [3, т. 2, с. 25]. Як ні дзіўна, атрымліваецца, што гэта першы па часе прыклад, калі Якуб Колас ужывае лексему «мора» непасрэдна ў сваім прамым значэнні, а не ў якасці вобразнай метафары ці параўнання. Але і тут яна ўжыта ў складзе алузіі. Некалькі разоў мора асацыюецца з рэвалюцыйнымі падзеямі, але нейкай вызначальнай, ключавой метафарай не робіцца: «Вар’яцела мора, пеніліся хвалі, // А вы йшлі няспынна – вабілі вас далі» («Змаганнікам за Кастрычнік», 1927) [3, т. 2, с. 28]; «Успенена мора, // Зямля ўзбунтавана, // І глуха віруюць віры» («Будзьма гатовы», 1932) [3, т. 2, с. 61].

Аналіз паказвае, што канцэпт «мора» ў паэзіі Якуба Коласа ўжываецца выключна ў вобразна-метафарычным сэнсе і амаль ні разу ў сваім прамым значэнні. Мала таго, з’яўляючыся метафарай, яно сустракаецца параўнальна

рэдка і нідзе не выступае ў якасці абзначэння рэвалюцыйнай стыхіі. Для сімвалічнага ўвасаблення апошняй паэт знаходзіць іншыя вобразы-канцэпты: бура, шквал («Да 10-й гадавіны БССР»), імклівае разводдзе («Калгаснае»), промень волі, вясёлка, магутны віхар («Янку Купалу»), ручаёк («Песні вясны»), віхры ў полі («Мяцеліца»), вецер («Вецер»), 'ветер с страшною грозою' + Нёман («Белоруссия»). Мора ж нейкім ключавым, вызначальным вобразам у паэзіі Якуба Коласа не робіцца. І гэта пры тым, што самі па сабе вобразы і матывы, звязаныя з вадой, у творах паэта даволі распаўсюджаныя [4, с. 154–159]. Найчасцей гэта рака (прычым канкрэтная – Нёман), вір, ручай, дождж (у тым ліку з навальніцай), а таксама снег і лёд.

На нашу думку, усё адзначанае вышэй, уяўляе сабой істотнае разыходжанне, якое ставіць асобу Якуба Коласа як адрасата верша В. Казлоўскага пад пытанне.

Аднак быў у беларускай літаратуры творца, якога справядліва называлі паэтам-марыністам [5, с. 104] і які «па сутнасці першы раскрыў беларускаму чытачу дзівосную экзотыку і паэзію марскіх краявідаў» [6]. Гэта Алесь Гурло (1892–1938), аўтар вершаў «Над морам» (1914), «Мора» (1915), «Русалкі», «Думкі маяка», «Шторм», «Заблішчалі ў цёмнай далі маякі» (усе – 1916), «Чайка» (1918), «Успаміннае» (1927), «Ну чаму ты, мора...» (1928) і многіх іншых.

Стыхія мора ў паэзіі Алеся Гурло выглядае не толькі арганічнай, але і ўвогуле невыпадковай, абумоўленай абставінамі яго жыцця і дзейнасці. З 1914 г. А. Гурло служыў на Балтыйскім флоце – на крэйсеры «Богатырь» і эскадраным мінаносцы «Забіяка». У Першую сусветную вайну ўдзельнічаў у абароне Рыжскага ўзбярэжжа, быў паранены. Лютаўскую рэвалюцыю 1917 г. сустрэў у Рэвелі (Таліне), дзе ўзяў актыўны ўдзел у антыцарысцкіх маніфестацыях матросаў. Разам з іншымі рэвалюцыйна настроенымі матросамі і афіцэрамі А. Гурло браў Зімні палац, змагаўся з юнкерамі, падаўляў мяцеж эсэраў у Яраслаўлі, біў калчакаўцаў, ачышчаў ад белагвардзейцаў Паволжа – словам, змагаўся з так званымі «ворагамі рэвалюцыі». У 1919 г. пад Казанню А. Гурло быў цяжка паранены, доўга лячыўся ў шпіталях, як інвалід быў камісаваны з арміі [7,

с. 280]. Жыццё Алеся Гурло сапраўды было напоўнена змаганнем, смяротнай рызыкай, непасрэдным удзелам у рэвалюцыйных падзеях і, вядома ж, цеснай сувяззю з марской стыхіяй.

Як бачым, гэтая асоба больш адпавядае вобразу адрасата верша «Паэту» Віктара Казлоўскага, чым Якуб Колас. І пацвярджэнне гэтаму адшукалася ў дакументах В. Казлоўскага, якія паступілі ў Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва ў 2000 г. у складзе асабістага архіва крытыка і драматурга Алеся Кучара (ф. 446). Чарнавіка верша «Паэту» сярод захаваных дакументаў Віктара Казлоўскага не знайшлося. Затое быў выяўлены аўтограф зместу яго нявыдадзенай кнігі «Аржаныя пажары» [8], дзе акурат на с. 4–7, у раздзеле «Слова аб юнай краіне» (як бачым, назва дублюецца з загалоўкам выдадзенай у 1932 г. кнігі) значыцца верш пад назвай «Алесю Гурло». Захаваліся і рэцэнзіі на рукапіс кнігі, напісаныя 10 сакавіка 1929 г. і 22 жніўня 1930 г. палітрэдактарам Аляксандрам Ульянавым [9]. Сярод яго заўваг (галоўным чынам адмоўных і несправядлівых, напісаных у рэчышчы вульгарнага сацыялагізму) нашу ўвагу прыцягвае наступная: «Верш «Алесю Гурло» (стар. 10) – сам па сабе добры, але паколькі ён прысьвечаны Гурло – да друку не падыходзіць» [9, арк. 3]. Такая заўвага тлумачыцца тым, што незадоўга да напісання той рэцэнзіі, 25 ліпеня 1930 г., А. Гурло быў арыштаваны па сфальсіфікаванай справе т. зв. «Саюза вызвалення Беларусі» і, адпаведна, запісаны ў «ворагі народа». Аднак падобна, што В. Казлоўскі (якому давялося радыкальна перарабляць кнігу, мяняючы і змест, і назву, і творчую канцэпцыю), не захацеў здымаць верш са зборніка і пакінуў яго, замяніўшы толькі прысьвечэнне канкрэтнаму адрасату на больш абстрактнае «Паэту». Таму мела рацыю Ганна Запартыка, калі ў адным з артыкулаў выказала меркаванне, што «змешчаны ў «Слове аб юнай краіне» верш «Паэту» і ёсць верш «Алесю Гурло» з «Аржаных пажараў» [10, с. 23]. Магчыма, В. Казлоўскі напісаў гэты верш з нагоды 20-годдзя літаратурнай дзейнасці А. Гурло, якое адзначалася ў снежні 1929 г. (хоць друкавацца паэт пачаў у 1907 г.).

Такім чынам, супастаўленне біяграфічных фактаў, а таксама аналіз вершаваных твораў дазволілі сярод двух магчымых адрасатаў верша «Паэту» выявіць сапраўднага,

якім з'яўляецца Алесь Гурло. І хоць вынік даследавання атрымаўся не на карысць Якуба Коласа, пастаўленая задача падштурхнула прааналізаваць яго паэзію на прадмет «марской» вобразнасці, што ў агульным кантэксце коласазнаўства будзе зусім не лішнім.

Літаратура

1. Казлоўскі, В. Слова аб юнай краіне / В. Казлоўскі. – Менск : ДВБ, 1932. – 97 с.
2. Баркоўскі, І. Паэзія Віктара Казлоўскага і даваенны літаратурны працэс : Дыпл. праца студэнта V курса факультэта беларус. філалогіі і культуры Баркоўскага Івана Іванавіча. – Мінск : БДПУ імя А. М. Горкага, 1993 (машынапіс) // БДАМЛМ. – Асабісты фонд І. І. Баркоўскага (неапрацаваны).
3. Колас, Якуб. Збор твораў: у 14 т. / Якуб Колас; рэд. В. Барысенка і інш. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1972–1978.
4. Выхота, В. Матыў вады ў паэме Якуба Коласа «Новая зямля» і ў нямецкай паэзіі / В. Выхота // Роднае слова. – 1998. – № 9. – С. 154–159.
5. Звонак, А. Разбітыя скрыжалі лёсу / А. Звонак; зняў з магнітнай стужкі А. Пашкевіч // Першацвет. – 1996. – № 6. – С. 101–117.
6. Бельскі, А.І. Беларуская літаратура XX стагоддзя: гісторыя і сучаснасць / А. І. Бельскі. – Мінск : Аверсэв, 2005 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://pdf.katunikat.org/18724-1.pdf>. – Дата доступу: 08.06.2017.
7. Мішчанчук, М.І., Драздова, З.І. Гурло Алесь / М.І. Мішчанчук, З.І. Драздова // Беларускія пісьменнікі: Біябібліягр. слоўнік. – Мінск: БелЭн імя П. Броўкі, 1993. – Т. 2. – С. 280–284.
8. БДАМЛМ. – Ф. 446. – Воп. 1. – Адз. зах. 341. – Арк. 7–9 (Змест кнігі В. Казлоўскага «Аржаныя пажары»).
9. Тамсама. Адз. зах. 354. – Арк. 2 – 3 адв. (Погляды палітрэдактара т. Ульянава на зборнік вершаў Казлоўскага «Аржаныя пажары»).
10. Запартыка, Г. Попел «Аржаных пажараў»: гісторыя зборніка Віктара Казлоўскага / Г. Запартыка // Роднае слова. – 2011. – № 9. – С. 20 – 23.